ANTAL BEKE: UN ISTORIC TRANSILVĂNEAN ÎN ARHIVELE VATICANE*

MIHAI KOVÁCS
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, centrul TRANS.SCRIPT,
Centrul Cultural Palatul Principilor Transilvaniei Alba Iulia

Antal Beke: a Transylvanian Historian in the Vatican Archives
ABSTRACT

Between 1898 and 1899, Antal Beke, a Transylvanian priest and historian, spent seven months at the Hungarian Historical Institute of Rome, founded several years earlier by Vilmos Fraknói, in order to find supplications regarding Hungary in the registers of Pope Innocent VIII (1484-1492). The purpose of this paper is to highlight the mostly unpublished results of his research, which include a large number of earlier sources concerning Transylvania, and to provide insight into his relationship network during his stay in Rome. The letters and various manuscript notes of Beke also provide data about the financial possibilities and everyday life of a Transylvanian historian in Rome around the turn of the 20th century.

Cuvinte-cheie: Evul Mediu, registre de suplici, papa Inocențiu al VIII-lea, cercetare, Institutul Istoric Maghiar din Roma
Key words: Middle Ages, registers of supplications, pope Innocent VIII, research, Hungarian Historical Institute of Rome

La 11 mai 1899, papa Leon al XIII-lea (1878-1903) anunța că în anul următor Poarta Sfântă a Bazilicii Sfântului Petru avea să fie deschisă pentru a celebra jubileul întrupării Mântuitorului. În mulțimea adunată la Roma cu acest prilej se afla și custodele capitlului din Alba Iulia, Antal Beke (1838-1913)[1]. Deși trecut de prima tinerețe, Beke se afla pentru prima dată în Cetatea Eternă, cu scopul de a investiga sursele referitoare la Ungaria și Transilvania din Arhivele Secrete Vaticane, deschise cu aproape două decenii în urmă cercetătorilor din întreaga lume de către același pontif, Leon al XIII-lea. Canonicul transilvănean era deja un nume cunoscut printre istoricii vremii, atât datorită faptului că era de mulți ani directorul celebrului *Institutum Batthyanyanum* de la Alba Iulia, cât și datorită numeroaselor sale publicații, dedicate în special, dar nu exclusiv, trecutului bisericii latine din Transilvania și colecțiilor pe care aceasta le deținea[2].

* Articol realizat în cadrul proiectului *RO-VAT – Documente Papale și curiale din România (cca 1250-1600). O ediție critică*, finanțat prin Granturile Academiei Române.
[1] Batth., mss. IX/181 (C), f. 169[r].
[2] Pentru detalii privind biografia și publicațiile lui Beke, vezi Fábián 2023, p. 203-215.

Ca urmare a faptului că a petrecut câteva decenii investigând și organizând colecții documentare, Beke a acordat o atenție deosebită și arhivei personale. Integrată, încă din timpul vieții sale, în tezaurul documentar al capitlului din Alba Iulia, scrisorile lui, completate de manuscrisele păstrate astăzi în diverse instituții, permit o amplă și rară reconstituire a cercetărilor pe care le-a întreprins. Dincolo de o modestă contribuție la biografia, orizontul cultural și opera istoricului transilvănean, următoarele rânduri își propun să aducă unele informații privind organizarea și desfășurarea unui stagiu de cercetare la Arhivele Vaticane în jurul anului 1900. Nu în ultimul rând, acest demers reprezintă o pledoarie pentru recuperarea și valorificarea surselor medievale inventariate, rezumate și transcrise de Beke.

Cercetătorii din Regatul Ungariei au avut posibilitatea de a întreprinde cercetări sistematice în colecțiile arhivistice ale Sfântului Scaun chiar de la deschiderea acestora, datorită lui Vilmos Fraknói (1843-1924), canonic de Oradea și totodată unul dintre cei mai cunoscuți istorici maghiari din epocă, autor al unor monografii fundamentale pentru istoria politică și ecleziastică a Ungariei medievale. Fraknói, care studiase deja în mai multe rânduri la Vatican, cu permisiunea specială a papei Pius al IX-lea, a inițiat, imediat după deschiderea oficială a Arhivelor Secrete, editarea surselor privitoare la regatul maghiar din bogatul tezaur pontifical. Între 1884 și 1889, în colecția *Monumenta Vaticana Hungariae* au apărut, la inițiativa sa, sprijinită de episcopii și capitlurile din Ungaria, opt volume cu tematici diverse, precum socotelile colectorilor de dijme pontificale din prima jumătate a secolului al XIV-lea, actele legației cardinalului Gentilis, bulele papei Bonifaciu al IX-lea (1389-1404) și corespondența regelui Matia I (1458-1490) cu suveranii pontifi. În 1894, Fraknói a fondat un institut de cercetări istorice în propria casă din Roma, punând mai multe camere la dispoziția cercetătorilor trimiși de Academia Maghiară de Științe și de prelații din regat[3].

Baza materială a stagiilor de cercetare desfășurate sub egida Academiei a fost asigurată de așa-numita Fundație Forster-Scitovszky. Baronul Gyula Forster (1846-1932), membru al înaltului for științific, a depus o sumă însemnată de bani, din ale cărei dobânzi avea să fie susținut în fiecare an câte un cercetător găzduit de institutul lui Fraknói. Fundația a primit numele răposatului cardinal-primat al Ungariei, János Scitovszky (1785-1855), care, la rândul său, fusese membru al Academei Maghiare[4].

Antal Beke a decis, încă din 1897, să profite de oportunitate. La data de 25 iunie, Pál Gyulai (1826-1909), secretarul general adjunct al Academiei Maghiare de Științe, îl informa că Adunarea Generală i-a acordat dobânzile Fundației

[3] Pentru activitatea lui Fraknói, vezi Tusor 2022, p. 19-44; Tusor 2024a, p. 247-284; Szovák 2024, p. 285-309; Rácz 2024, p. 310-328; Tusor 2024b, p. 415-444.
[4] Hodinka 1916, p. 75-76.

Forster-Scitovszky[5]. Astfel, preotul albaiulian devenea primul beneficiar al acestui stipendiu, în valoare totală de 675 de florini[6], pe care urma să-l încaseze la începutul anului următor. Stagiul de cercetare trebuia să înceapă în octombrie, odată cu deschiderea arhivelor. O săptământă mai târziu, vechiul său prieten, istoricul Sándor Szilágyi (1827-1899), secretarul Societății Istorice Maghiare, îl asigura că nu a intervenit în niciun fel pentru a-i obține această finanțare, iar decizia de atribuire rămânea definitivă: „nici ploaia cu grindină nu o mai ia". Szilágyi îi amintea, de asemenea, că avea să călătorească la Roma în octombrie, odată cu deschiderea arhivelor, și îi punea în vedere faptul că, dincolo de propriile investigații de interes personal, trebuia să îndeplinească și anumite sarcini obligatorii de cercetare, stabilite de conducerea Institutului Maghiar din Roma[7].

Pe lângă afinitățile sale istorice, intenția de a pleca, cel puțin pentru o vreme, a fost motivată de faptul că situația sa la Alba Iulia nu era deloc favorabilă. Cu peste un deceniu în urmă, din dorința de a obține banii necesari pentru înfrumusețarea catedralei de la Alba Iulia, Beke a investit pe bursă atât propria agoniseală, cât și fondurile capitlului, pierzând sume semnificative. În urma unui proces îndelungat, a reușit să demonstreze că totul fusese o greșeală, nu un act de rea-voință, evitând astfel suspendarea de la celebrarea liturgică și excluderea din capitlu[8]. Totuși, relațiile sale cu ceilalți canonici și cu prelatul diecezan Ferenc Lönhárt (1819-1897, episcop al Transilvaniei din 1882) au rămas tensionate[9]. Poate tocmai din acest motiv, Lönhárt nu s-a împotrivit la cererea sa de a pleca pentru o perioadă de trei ani[10]. Moartea bătrânului episcop și instalarea succesorului său, contele Gusztáv Károly Majláth de Székhely (1864-1940, episcop în intervalul 1897-1938), i-a adus lui Beke reabilitarea parțială, cel puțin în relația cu curia diecezană. Noul prelat i-a dat lui Beke diverse însărcinări, precum redactarea schematismului diecezei în anii 1897 și 1898[11], purtând, de asemenea, o corespondență regulată cu el[12]. Ba, mai mult, episcopul i-a finanțat cercetările romane cu suma totală de 1100 de coroane[13], echivalentă subsidiului

[5] Batth., AC, lad. L, nr. 198.
[6] Batthyaneum, ms. XI/188, f. 2^{r}-5^{v}.
[7] Batth., AC, lad. L, nr. 199.
[8] Beke 1888, passim; Fábián 2023, p. 207.
[9] Batth., AC, lad. XLIX, nr. 196; lad. L, nr. 44, 56.
[10] Batth., AC, lad. L, nr. 205.
[11] Batth., AC, lad. L, nr. 202, 211, 217, 218.
[12] Pe lângă cele de mai sus, vezi și Batth., AC, lad. L, nr. 223, 227, 235, 237, 240, respectiv Batth., Fond Majláth, nr. 17971, 17972.
[13] AARC AI, Fond Beke Antal, VI/1a, *De statu ecclesiae Transsilvanae materiali*, Caput VIII.

oferit de Academie[14], în două tranșe, la plecare și la sărbătoarea Paștilor din anul 1899[15].

Pe 6 septembrie 1897, însuși Vilmos Fraknói, fondatorul și principalul susținător al institutului roman, i-a scris lui Beke, interesându-se în legătură cu planurile sale de călătorie și de cercetare[16]. Chiar dacă nu erau foarte apropiați, cei doi canonici se cunoșteau de mai multă vreme. Corespondența lor datează încă de la începutul anilor 1880, atunci când Fraknói i-a cerut lui Beke unele informații privind sursele istorice păstrate la Batthyaneum[17]. Dincolo de similitudinea rangului bisericesc și pasiunea pentru istorie, mai erau legați și de cel puțin un prieten comun, sus-pomenitul Sándor Szilágyi[18].

În răspunsul său, Beke i-a transmis intenția de a călători pe parcursul anului următor, dat fiind că anumite probleme personale îl reținuseră la Alba Iulia. Avea de gând să rămână la Roma timp de trei ani, în măsura în care se va dovedi potrivit pentru activitatea de cercetare, se va adapta la condițiile climatice de acolo și va primi acordul noului episcop diecezan. Înainte de a porni la drum, Beke intenționa să realizeze un registru al edițiilor anterioare de documente vaticane privitoare la Regatul Ungariei și întreba dacă acest demers nu fusese cumva întreprins mai devreme. Canonicul albaiulian îl informa, totodată, pe Fraknói cu privire la faptul că Biblioteca Batthyaneum deținea două exemplare ale bine-cunoscutei serii editate de György Fejér (1766-1851), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, dintre care unul putea fi cedat institutului roman. Izolarea în care trăia Beke la Alba Iulia este relevată de faptul că i-a oferit lui Fraknói și cei peste două sute de cimișiri pe care îi crescuse în grădina sa, neavând în grija cui să-i lase atâta vreme cât urma să se afle departe de casă[19].

La câteva zile distanță, Fraknói i-a trimis o nouă scrisoare lui Beke, reamintindu-i faptul că avea nevoie de o recomandare din partea episcopului pentru a lucra la Roma și cerându-i să pornească la drum de îndată ce va fi primit stipendiul din partea Academiei Maghiare. Fraknói i-a dat, totodată, câteva sfaturi practice legate de vremea și obiceiurile vestimentare din Cetatea Eternă. În legătură cu pregătirile pentru activitatea de cercetare, menționa faptul că exista deja o listă a documentelor vaticane publicate de Augustin Theiner (1804-1874) și György Fejér, sfătuindu-l să analizeze mai ales copiile realizate în secolul precedent de Imre Dániel (1754-1804), aflate tocmai în biblioteca albaiuliană pe

[14] Articolul XXXVI din 1899 stabilea valoarea unei coroane la jumătate de florin. https://artortenet.hu/a-koronaertek-kotelezove-tetele-1899/ (accesat la 14.11.2024).
[15] Batth., AC, lad. L, nr. 235.
[16] Batth., AC, lad. L, nr. 204.
[17] Batth., AC, lad. XLVIII, nr. 31.
[18] Pentru relația dintre Fraknói și Szilágyi, vezi Tusor 2024a, p. 269-270. Scrisorile trimise de Szilágyi lui Beke conțin dese referiri la prietenia veche dintre cei doi istorici. Vezi Batth., AC, lad. L, nr. 196, 197, 199.
[19] Batth., AC, lad. L, nr. 205.

care o administra[20], pentru a evita să consulte din nou același material în arhive[21]. În lunile care au urmat, Beke a parcurs o parte însemnată din însemnările lui Dániel, notând cotele documentelor de interes pentru istoria diecezei transilvănene[22].

În a doua jumătate a lui septembrie 1897, Beke i-a trimis lui Fraknói un exemplar tipărit al sentinței favorabile emise în cazul său cu aproape un deceniu mai devreme de tribunalul diecezan din Győr, instanță delegată de Sfântul Scaun. La începutul lunii următoare, Fraknói și-a exprimat speranța că întreaga chestiune va fi reglată cât mai curând, asfel încât canonicul-istoric din Transilvania să-și poată continua netulburat activitatea[23].

Plecarea lui Beke a fost amânată din nou, la cererea lui Fraknói, care, în decembrie 1897, a trebuit să părăsească pentru o perioadă institutul roman, revenind la Budapesta pentru a prelua conducerea Inspectoratului General al Muzeelor și Bibliotecilor din Ungaria. De altfel, stipendiul i-a fost înmânat lui Beke abia în octombrie 1898. Într-o nouă scrisoare, din data de 22 septembrie, Fraknói îi mulțumea pentru cele două volume de regeste ale arhivelor capitlului din Alba Iulia și benedictinilor din Cluj-Mănăștur și îi cerea, cu o urmă de reproș, să-l informeze cu privire la planurile sale și la acordul episcopului Majláth[24]. De altfel, și episcopul, aflat departe de dieceză, la Mosdós, în comitatul Somogy, a primit un exemplar al regestelor din arhiva de la Cluj-Mănăștur și promitea să-i răspundă personal lui Beke cu privire la chestiunea ridicată în scrisoarea anterioară a acestuia[25]. Foarte probabil, era vorba despre plecarea la Roma. Majláth a emis, în cele din urmă, scrisoarea de recomandare, necesară pentru părăsirea diecezei, la data de 18 octombrie 1898[26].

Călătoria și primele zile ale ședерii la Roma sunt cunoscute în detaliu datorită unor notițe ologrefe, păstrate în arhiva personală a lui Beke[27]. Pe 23 octombrie, a primit documentul episcopal menționat și a plecat în aceeași zi spre Roma. Conform recomandării lui Fraknói[28], a luat trenul de la Alba Iulia la Budapesta, iar a doua zi și-a continuat drumul, tot pe calea ferată, spre Fiume (în prezent: Rijeka, Croația). Beke a fost însoțit de doi preoți mai tineri, Mihály Kőszeghy (1874-1946), din arhidieceza de Kalocsa, care își susținuse cu puțin

[20] Pentru detalii privind cercetările lui Dániel în Italia și manuscrisele rezultate în urma acestora, vezi Mârza 2020, p. 152-218.
[21] Batth., AC, lad. L, nr. 206.
[22] AARC AI, Fond Beke Antal, VI/1b, lad. 2, B, cap. VIII.
[23] Batth., AC, lad. L, nr. 207.
[24] Batth., AC, lad. L, nr. 209.
[25] Batth., AC, lad. L, nr. 223.
[26] Batth., AC, lad. L, nr. 226.
[27] Batth., AC, lad. L, nr. 227.
[28] Batth., AC, lad. L, nr. 225.

timp în urmă doctoratul în teologie la Universitatea Gregoriana din Roma[29], precum și de fratele minorit Ferenc Monay (1878-1964). Două decenii mai târziu, acesta din urmă a fost desemnat confesor al pelerinilor maghiari din Roma[30]. De acolo, cei trei preoți au călătorit cu vaporul la Ancona, alături Gyula Melhárd (1851-1907), parohul din Attala (comitatul Somogy)[31], un cleric pasionat, la rândul său, de studierea trecutului, care publicase în deceniile precedente mai multe articole de arheologie în anuarul societății istorice locale[32]. După o noapte de călătorie cu vaporul, au ajuns la Ancona în dimineața zilei de marți, 25 octombrie, iar, câteva ore mai târziu, au plecat cu trenul spre Roma.

A doua zi, pe 26 octombrie, primul drum al lui Beke a dus la Archivio Segreto, pentru a i se prezenta prefectului Peter Wenzel (aflat în această funcție în intervalul 1894-1909). Negăsindu-l acolo, în după amiaza aceleiași zile, Beke s-a întâlnit cu franciscanul Gilbert Czaich (1866-1932), confesor apostolic și cercetător asiduu al arhivelor pontificale[33]. Czaich a fost un veritabil ghid pentru Beke: el l-a condus pentru prima dată la Bazilica Sfântului Petru, l-a prezentat funcționarilor din arhivele pontificale și l-a ajutat să obțină permisiunea de a celebra liturghii la Roma. În însemnările sale private, Beke aprecia că acest document era prea scump, costându-l 50 de lire[34].

Preotul-istoric venit de la Alba Iulia i-a vizitat pe tinerii clerici din Ungaria care se aflau pe atunci în Cetatea Eternă. În a doua zi a ședерii sale la Roma, s-a întâlnit cu József Hirschler (1874-1936), singurul student din dieceza transilvăneană de la *Collegium Germanicum et Hungaricum*. Cei doi au rămas mai apropiați, Beke s-a interesat în mai multe rânduri de bunăstarea și progresul lui Hirschler. Într-o scrisoare adresată episcopului Majláth, Beke își exprima admirația față de seriozitatea și sârguința tânărului student teolog, care, la doar șase ani după hirotonire, avea să fie desemnat paroh al Clujului de episcopul Majláth. Activitatea sa în această demnitate l-a transformat într-una dintre personalitățile culturale definitorii ale orașului de pe Someș în prima jumătate a secolului trecut[35].

La Roma, Beke a luat legătura și cu monseniorii Gyula Zichy (1871-1942, din 1905 – episcop de Pécs, iar din 1925 – arhiepiscop de Kalocsa)[36] și Péter Vay

[29] https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/koszeghy-mihaly (accesat la 28.11.2024)
[30] https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/monay-ferenc-76EFA/ (accesat la 28.11.2024)
[31] Batth., AC, lad. L, nr. 227a.
[32] https://magyarnemzetinevter.hu/person/726371/ (accesat la 01.11.2024).
[33] Vezi Czaich 1899, p. 5-17, 235-272; Czaich 1902, p. 511-527; Czaich 1904, p. 161-181.
[34] Batth, AC, lad. L, nr. 227b.
[35] Pentru cariera lui Hirschler, vezi Gál 2019, *Hirschler József, az építő plébános, https://erdelyikronika.net/2019/12/17/hirschler-jozsef-az-epito-plebanos/* (accesat la 14.11.2024).
[36] https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/z-zs-787F8/zichy-gyula-grof-78862/ (accesat la 17.11.2024).

(1863-1948), remarcând despre cel din urmă, intrat în rândul clerului regular după ce absolvise o școală protestantă și o academie de arte, că și-a păstrat pasiunea pentru mobila veche și pictură[37]. În anii următori, Vay a vizitat numeroase țări ale Asiei de Est și Sud-Est, devenind unul dintre cei mai însemnați orientaliști maghiari[38]. Beke a făcut cunoștință și cu Pongrác Sörös (1873-1919), un preot cu preocupări istorice, care scrisese deja o serie de lucrări importante[39]. Beke i-a transmis episcopului său salutările acestora, precum și știri despre sănătatea și preocupările lor[40].

Urmând recomandarea episcopului Majláth, i s-a prezentat și cardinalului iezuit Andreas Steinhuber (1825-1907), rectorul de la *Collegium Germanicum et Hungaricum* și prefectul Congregației Indexului. La Vatican, Beke a avut ocazia de a-l reîntâlni pe cardinalul Mario Mocenni (1823-1904), pe care îl cunoștea încă din 1867, atunci când acesta vizitase Alba Iulia, împreună cu nunțiul apostolic de la Viena. Cei doi au păstat ulterior legătura prin corespondență. Cardinalul i-a prezentat etajele III și IV ale palatului pontifical, inclusiv o parte dintre apartamentele papei. Într-o scrisoare mai târzie, custodele capitlului transilvănean își exprima admirația față de faptul că la Vatican exista un oficiu separat dedicat întreținerii catedralei, *Fabrica Sancti Petri,* condus la acea vreme tocmai de Mocenni. A doua vizită la reședința papală, întreprinsă alături de des pomenitul Gilbert Czaich, a fost facilitată de un anume Félix Horthy, cleric originar din Bratislava, care, după ce fusese o perioadă cămărașul monseniorului Zichy, a intrat în slujba suveranului pontif[41].

La data de 3 martie 1899, Beke urma să fie primit în audiență de papa Leon al XIII-lea. Totuși, din pricina unei probleme de sănătate care a afectat somnul vârstnicului pontif în noaptea dintre 28 februarie și 1 martie, vizitele din zilele următoare au fost anulate, după cum nota Beke, dezamăgit, într-o scrisoare adresată episcopului de la Alba Iulia[42]. Nu a reușit să-l întâlnească nici pe mitropolitul său, György Császka, arhiepiscop de Kalocsa, care a trecut și pe la casa lui Fraknói în timpul unei vizite-fulger în Cetatea Eternă. Beke nu cunoștea motivul venirii lui Császka și nu își explica nici graba cu care a plecat[43]. Probabil că prelatul sosise la curia pontificală pentru a da explicații cu privire la scandalul izbucnit în parohia Szántova (în prezent: Hercegszántó), acolo unde o mie două

[37] Batth, Arhiva Majláth, nr. 17972.
[38] Solymári, Pallós, Fajcsák 2022, passim.
[39] https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/s-778D5/soros-pongrac-77BD8/ (accesat la 17.11.2024).
[40] Batth., Arhiva Majláth, nr. 17972.
[41] *Ibidem.*
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem.*

sute de credincioși au decis să părăsească ritul roman și să treacă la cel greco-catolic, după ce autoritatea arhiepiscopală interzisese celebrările în limba vendă[44].

Deloc surprinzător, preotul sexagenar, aflat pentru prima dată în Urbe, a fost interesat mai ales de monumentele istoriei creștine. Într-o scrisoare adresată episcopului Majláth, se arăta impresionat de numărul mare și de frumusețea bisericilor romane: „Vederea multor biserici și monumente sacre frumoase, încântătoare mă farmecă, îmi amintește cuvintele apostolului Petru, pe care i le-a adresat Domnului pe muntele Tabor: *Domine, bonum est nos hic esse; faciamus tria tabernacula!* etc. În acest loc, spiritul apostolic a construit nu trei, ci mai bine de trei sute de tabernacole pentru gloria lui Cristos, care îl fac pe om, nu doar pe cel slab, ci și pe cel încrezut din pricina puterii sale, să simtă profund că *Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat*; omul se face mic, se pierde privind aceste monumente, care îl slăvesc aici în atât de multe forme pe Învățătorul divin”[45]. Duminică, în ziua de 30 octombrie, a participat la liturghia din Bazilica San Pietro, apoi a vizitat Campo Santo Teutonico și Biserica San Lorenzo. În ziua următoare, după încheierea lucrului la arhivă și prânzul luat în compania părintelui Czaich, a ajuns la Bazilica San Paolo fuori le Mura și la prioratul Ordinului de Malta, acolo unde s-a întâlnit și cu marele maestru Giovanni Battista Ceschi (1827-1905). La 1 noiembrie a celebrat pentru prima dată liturghia la altarul Sfintei Fecioare din Bazilica San Pietro. Cu acest prilej, locul notițelor scurte și obiective este luat de o rară descriere a emoțiilor trăite: „A fost o zi a pietății și a lacrimilor, pe care și cerul le-a însoțit de-a lungul întregii zile cu o ploaie caldă”. În zilele următoare, a slujit în bazilicile San Paolo fuori le Mura, San Lorenzo și Santi Apostoli[46].

După cum am arătat mai sus, Vilmos Fraknói, fondatorul institutului maghiar de la Roma, a fost cel care l-a găzduit pe Beke. Aflat la Budapesta, acolo unde urma să treacă printr-o operație oftalmologică, canonicul orădean îi recomanda colegului său să continue consultarea registrelor de suplici adresate pontifilor romani și să extragă datele privitoare la clerul din regatul medieval maghiar, fără Dalmația, care, în Evul Mediu târziu, era stăpânită de Veneția. Fraknói și ceilalți membri ai institutului său reușiseră să extragă datele privitoare la Ungaria medievală din primele 1131 de registre. Astfel, lui Beke îi revenea sarcina de a colecta materialul din vremea papei Inocențiu al VIII-lea (1484-1492). Scrisoarea lui Fraknói cuprinde și câteva aprecieri privind activitatea de cercetare, anevoioasă și adeseori neîncununată de succes, rezumând o experiență a tuturor cercetătorilor care au avut de-a face cu astfel de surse: „Eu m-am căznit în ultimii ani cu cercetarea suplicilor papale și am ajuns la cel de-al 1131-lea

[44] *Tömeges kilépés a katolikus egyházból*, „Budapesti Napló”, 27 ianuarie 1899, p. 5.
[45] Batth., Fond Majláth, nr. 17971.
[46] Batth., AC, lad. L, nr. 227b.

volum. Și eu am simțit adesea cât de descumpănitor este ca osteneala mea să nu fie răsplătită zile întregi de niciun rezultat. Însă, în ciuda acestui fapt, seria trebuie cercetată până la bătălia de la Mohács[47]: căci adesea pot fi găsite documente deosebit de importante. Exemple în acest sens sunt suplicile lui Ladislau Karai. Eu îmi doresc, așadar, ca Sfinția Voastră să continue munca; căci eu, ca urmare a slăbirii ochilor, nu voi mai fi în stare. Însă, dacă Sfinția Voastră ați avea vreo sarcină mai urgentă, binevoiți să-i dați întâietate aceleia. De îndată ce vă veți obișnui cu scrisul, veți înainta mai repede. Eu am putut rezolva 3-4 tomuri pe zi"[48].

După ce, prin diligențele lui Czaich, a reușit să-i prezinte prefectului Wenzel scrisoarea de recomandare emisă de Fraknói, Beke și-a început cercetările în arhivele Sfântului Scaun[49]. La sfârșitul secolului al XIX-lea, Arhivele Vaticane erau deschise între orele 8:30 și 11:45, cu excepția zilelor de joi și duminică. Sălile de studiu erau închise, de asemenea, din iulie până în octombrie, timp de opt zile în jurul Crăciunului, cinci zile pentru carnaval și paisprezece zile de Paști[50].

Conform indicațiilor lui Fraknói, a solicitat primul registru de suplici adresate papei Inocențiu al VIII-lea. Experimentatul istoric transilvănean a fost impresionat de bogăția și buna organizare a arhivelor Scaunului Apostolic. „Nu există vreo arhivă la fel de bogată, precum cea din Vatican. Nu există în altă parte o servire atât de amabilă, atât de precisă, atât de rațională; dacă cineva nu este informat, să încerce. Se va convinge că pe lume există o singură arhivă vaticană" – scria într-un articol publicat la scurt timp după revenirea în Transilvania[51]. Totuși, la începutul investigațiilor sale, a resimțit din plin dificultățile semnalate de Fraknói. Pe 29 octombrie, după prima zi petrecută cu cercetarea registrelor, nota dezamăgit că a descoperit doar un singur document, privitor la dieceza de Zagreb[52]. Totuși, în următoarele luni, eforturile sale au fost încununate de succes. Pe 28 decembrie, îi relata cu mândrie episcopului său că a copiat deja mai multe texte de interes pentru trecutul diecezei transilvănene, printre care se număra și indulgența obținută de episcopul Ladislau Geréb, în 1490, pentru catedrala de la Alba Iulia. Pornind de la acest document, el rezumă motivația cercetărilor sale, formulând un fel de artă poetică: „Mă bucur că scufundarea mea în arhive a adus rezultate strălucitoare privitoare la animata viață bisericească de odinioară a Transilvaniei […] Pe lângă altele, și acest fapt pune într-o lumină frumoasă starea mai dezvoltată a lumii de odinioară, marile celebrări izvorâte din unitatea credinței, pe care le-am pierdut demult din pricina greșelilor noastre, iar vrăjmașul

[47] Înfrângerea Regatului Ungariei în bătălia de la 29 august 1526 marchează, în majoritatea sintezelor istorice maghiare, sfârșitul Evului Mediu.
[48] Batth., AC, lad. L, nr. 229.
[49] Beke 1900, p. 1.
[50] Kollányi 1893, p. 368.
[51] Beke 1900, p. 1.
[52] Batth., AC, lad. L, nr. 227b.

nostru (după cum spune un părinte: *barbari peccatui nostri fortiores facti sunt*) a biruit”[53]. Fidel vocației sale sacerdotale și Bisericii Catolice, Beke deplângea pierderea unității creștinismului occidental, ca urmare a Reformei. Totuși, poziția sa nu reprezenta o apologie necritică a Evului Mediu catolic. El admitea tacit existența unor neajunsuri în cadrul bisericii latine, care au contribuit la răpândirea doctrinelor heterodoxe. Nostalgia față de trecut era alimentată și de aversiunea față de liberalism, ideologia dominantă în viața politică din Europa Centrală și Occidentală, implicit din Ungaria, în deceniile care au precedat Marele Război. Într-un manuscris rămas inedit, redactat în jurul anului 1870, Beke combătea fervent ideile liberale de pe pozițiile conservatorismului catolic[54].

Consultând registrele de suplici, a întocmit mai întâi rezumate sintetice în latină ale documentelor de interes pentru regatul medieval al Ungariei[55]. După ce a revenit la Alba Iulia, a realizat trei exemplare manuscrise ale regestelor. Primele două au fost dedicate celor ce l-au susținut financiar de-a lungul stagiului de cercetare, Academia Maghiară de Științe[56] și episcopul Gusztáv Károly Majláth[57], iar cel de-al treilea, cu regestele traduse în maghiară, a fost destinat, probabil, publicării[58]. Din cele 121 de registre care i-au trecut prin mâini, Beke a extras 434 de documente privitoare la regatul medieval maghiar și câteva regiuni limitrofe. Distribuția cronologică și geografică a suplicilor identificate este destul de neuniformă. Cele mai multe (91) provin din ultimul an de pontificat (12 septembrie 1491 – 25 iulie 1492), iar cele mai puține (28) din anul al șaselea (12 septembrie 1489 – 11 septembrie 1490)[59]. În ceea ce privește reprezentanții diverselor dieceze, deloc surprinzător, cel mai bine reprezentată este arhiepiscopia de Esztergom, care cuprindea și decanatele de Sibiu și Brașov, cu 56 de suplici, urmată de episcopiile de Zagreb (37), Transilvania și Veszprém (câte 33). De cealaltă parte, doar patru petenți din dieceza de Cenad au fost identificați de-a lungul cercetărilor lui Beke. Trebuie menționat faptul că manuscrisele cuprind unele date privind diecezele dalmate, care însă nu au fost adunate sistematic,

[53] Batth., Arhiva Majláth, nr. 17971.
[54] Batth., ms. IX/182.
[55] Batth., ms. XI/188.
[56] MTAK, ms. 4949/1: *A VIII-ik Incze pápához intézett kérelmek fennmaradott 121 kötetének magyar vonatkozású részeiről Beke Antal erdélyi székes-egyházi kanonok jelentése, melyet készített Rómában 1898 évi október végétől 1899 évi június hónap elejéig és a Magyar Tudományos Akadémiának Hálás tisztelettel bemutat*. Vezi și Tusor 2022, p. 125.
[57] Batth., ms. IX/181 C (f. 166-215): *A VIII-ik Incze pápához intézett kérelmek fennmaradott 121 kötetének magyar vonatkozású részeiről Beke Antal székesegyházi kanonok jelentése melyet készített Rómában 1898 október végétől 1899 junius hónap elejéig. Méltóságos és Főtisztelendő Székhelyi gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök urnak hálás tisztelettel felajánlva*.
[58] Batth., ms. IX/181 I (f. 33-111): *Római emlékek a magyar egyház XV-ik századi történetéből. Második csoport*.
[59] Batth., ms. IX/181 C, f. 171^{r}.

precum și informații despre episcopia titulară de Rab (*Arbensis*), al cărei titlu fusese purtat recent de unchiul lui Beke, canonicul Mózes Keserű (1801-1874)[60], iar mai apoi de Fraknói însuși[61].

Beke a terminat investigarea registrelor la data de 27 mai 1899, cu puțin timp înainte de a părăsi Italia. A notat cota fiecărei suplici identificate, însă nu și data exactă. În manuscrisele sale este menționat doar momentul în care au fost emise primul și ultimul act din fiecare registru.

Pe lângă cele 121 de registre, Beke a mai adunat numeroase date privitoare la dieceza transilvăneană în intervalul 1418-1480, din diverse surse: *Registra Vaticana, Registra Supplicationum, Obligationes Sacri Collegii Cardinalium* și *Dataria Apostolica – Brevia Lateranensia*. El nu a avut timpul necesar pentru a consulta sistematic fondurile menționate, petrecându-și, așa cum am arătat mai sus, întregul stagiu roman cu parcurgerea suplicilor lui Inocențiu al VIII-lea. Fără îndoială, a mers „la sigur", solicitând doar acele registre care conțineau texte descoperite mai devreme de alți cercetători. Un prim „suspect" ar fi fost Imre Dániel, însă ipoteza unei redescoperiri a materialului copiat de bibliotecarul episcopului Batthyány a fost infirmată de confruntarea manuscriselor acestuia cu regestele publicate de Beke[62]. O altă posibilitate este ca datele să-i fi fost furnizate de Gilbert Czaich, care cerceta tocmai în această perioadă la Dataria Apostolica, fiind, în același timp, un apropiat al canonicului ardelean. Totuși, niciunul dintre cele șase texte de interes transilvănean de la *Dataria*, semnalate de Beke în 1900, nu se regăsește în publicația lui Czaich dedicată acestui fond, care văzuse lumina tiparului în anul precedent[63]. Prin urmare, cel mai probabil este ca Fraknói însuși să-i fi pus la dispoziție referințele descoperite de el sau de alți istorici trecuți pe la institutul său. Beke trebuie să fi fost persoana desemnată să editeze materialul vatican de interes pentru dieceza Transilvaniei, conform noii concepții inițiate de fondatorul institutului roman. Dacă inițial acesta avusese în vedere valorificarea simultană a tuturor documentelor de interes pentru Regatul Ungariei dintr-o perioadă anume în colecția *Monumenta Vaticana Hungariae*, în ultimii ani ai secolului al XIX-lea a optat pentru cercetarea sistematică a registrelor și editarea datelor obținute în serii distincte pentru fiecare dieceză, o abordare concretizată prin volumele *Monumenta Romana Ecclesiae Vesprimiensis*[64].

Beke a comandat copii ale documentelor transilvănene descoperite, precum și ale suplicilor pe care le-a considerat de interes major, predate apoi institutului

[60] Jakab 1888, p. 43.
[61] Batth., ms. IX/181 C, f. 172^{r-v}.
[62] Batth., ms. IX/59, X/117. Pentru conținutul manuscriselor realizate sau comandate de Dániel la Vatican, vezi Mârza 2020, p. 170-171, 211.
[63] Czaich 1899, passim. Cf. Beke 1900, p. 5, 7, 8, 9, 10.
[64] Tusor 2024b, p. 436-438.

întemeiat de Fraknói. Aceste copii se păstrează în fondul depus de Fraknói la Arhivele Naționale ale Ungariei[65].

După întoarcere, în 1900, Beke și-a publicat o parte a descoperirilor în revista *Történelmi Tár*, editată de Societatea Istorică Maghiară. Scurta introducere, care relatează succint cercetarea registrelor vaticane și planurile de publicare a materialului consultat, este urmată de 81 de regeste în limba maghiară, unele mai elaborate, altele mai succinte. Dintre acestea, primele 51 reprezintă materialul de interes transilvănean din perioada pontificatelor lui Martin al V-lea (1417-1431), Nicolae al V-lea (1447-1455), Calixt al III-lea (1455-1458), Pius al II-lea (1458-1464), Paul al II-lea (1464-1471) și Sixt al IV-lea (1472-1484), iar ultimele 30 provin din suplicile adresate lui Inocențiu al VIII-lea și abordează probleme din întregul regat medieval maghiar[66]. Publicația lui Beke îmbină, așadar, cele două strategii de editare ale institutului maghiar din Roma.

Cel de-a doilea material preconizat, care urma să cuprindă toate suplicile de interes maghiar adresate papei Inocențiu al VIII-lea, nu a mai văzut lumina tiparului. Poate că lipsa datelor exacte de emitere, indispensabile pentru o ediție modernă, a dus la respingerea manuscrisului și la amânarea publicării. O altă posibilitate este ca Fraknói să fi avut în plan împărțirea materialului între viitoarele diplomatarii diecezane. De altfel, o parte dintre informațiile descoperite de Beke au fost integrate în cel de-al treilea volum de documente pontificale privitoare la dieceza de Veszprém[67]. Alte câteva documente identificate de Beke au fost publicate integral de János Temesváry (1857-1936) – fără menționarea provenienței – în notele de subsol ale biografiilor episcopale[68].

Beke a avut o viață socială intensă la Roma, și-a câștigat bunăvoința noului episcop, iar cercetările sale au adus la lumină numeroase documente importante pentru istoria medievală a Transilvaniei, însă ceilalți membri ai capitlului au continuat să manifeste o atitudine ostilă față de el. Vârstnicul canonic s-a bucurat de numirea fostului său discipol, Ede Steiniczer, în capitlul de la Alba Iulia, decisă de episcopul Majláth în primăvara anului 1899[69]. Totuși, la scurt timp, într-o scrisoare semnată de prepozitul Sándor Fábián, nimeni altul decât acuzatorul din faza diecezană a procesului său de delapidare[70], și de sus-numitul Ede Steiniczer, capitlul îi cerea să elibereze casa canonicală în care locuia la Alba Iulia și să se mute în locuința alocată custodelui[71].

---

[65] Tusor 2022, p. 120
[66] Beke 1900, p. 1-15.
[67] Batth, AC, lad. L, nr. 238; Câteva exemple: Batth., ms. IX/181 C, f. 173^{r} – cf. MREV, vol. III, nr. CDXXXVIII, p. 291-292; Batth. ms. IX/181 C, f. 173^{v} – cf. MREV, vol. III, nr. CDXL, p. 292-293.
[68] Temesváry 1922, p. 335, nota 19; p. 366-367, nota 43; p. 377-378, nota 14; p. 431, nota 51.
[69] Batth., Fond Majláth, nr. 17972.
[70] Beke 1888, passim.
[71] Batth., AC, nr. 232, 233.

Deși inițial avusese de gând să petreacă trei ani cercetând în arhivele pontificale, Beke a plecat după ceva mai bine de șapte luni și nu a revenit niciodată la Roma. Incertitudinea situației sale economice, terminarea banilor primiți de la Academie și episcop, presiunea pusă de capitlu pentru a se muta într-o nouă locuință, încheierea misiunii încredințate de Fraknói și închiderea arhivelor pontificale în perioada verii trebuie să se fi numărat printre motivele acestei decizii, însă corespondența și manuscrisele identificate până în momentul de față nu oferă niciun fel de informație în acest sens.

Se poate spune că cele peste șapte luni dedicate cercetărilor au reprezentat o experiență spirituală și științifică de neuitat pentru istoricul sexagenar. A avut prilejul de a vizita o serie de monumente majore ale creștinătății occidentale și de a celebra liturghia în mai multe bazilici pontificale. Susținerea financiară a efortului investigativ s-a datorat în egală măsură Academiei Maghiare de Științe, prin intermediul Fundației Forster-Scitovszky, precum și episcopului Gusztáv Károly Majláth. Desigur, Vilmos Fraknói a avut un rol central în organizarea activității sale, oferindu-i găzduire, facilitându-i intrarea la arhive și recomandându-i materialul pe care avea să-l consulte. Până la sfârșitul stagiului de cercetare, relația dintre cei doi preoți-istorici a devenit una amicală. În lunile care au urmat după revenirea la Alba Iulia, Beke i-a scris lui Fraknói despre mutarea în noua sa locuință, iar întemeietorul institutului roman își exprima speranța că îl va putea vizita cândva. Prin apropierea de noul episcop al Transilvaniei și de Fraknói, desele întâlniri cu Czaich și cu tânărul Hirschler, precum și cu numeroși alți reprezentanți ai Bisericii aflați la Roma, Antal Beke a reușit să își extindă rețeaua de relații, însă atitudinea celorlalți canonici de la Alba Iulia față de persoana sa a rămas neschimbată.

În ciuda vârstei înaintate și a tuturor greutăților personale, Beke a rămas un cercetător dedicat, reușind să parcurgă, pe parcursul celor șapte luni petrecute la Roma, întreaga serie de suplici din vremea lui Inocențiu al VIII-lea și unele documente mai timpurii din alte fonduri, descoperind, în total, aproape 500 de surse privitoare la Ungaria secolului al XV-lea. Cea mai mare parte a acestui material impresionant a rămas inedită până în momentul de față. Publicarea descoperirilor lui Beke, precedată de o reanalizare a registrelor și colaționarea transcrierilor, ar îmbogăți în mod semnificativ cantitatea de surse aflate la dispoziția cercetării medievistice privitoare la Transilvania și regiunile învecinate.

Abrevieri bibliografice

AARC AI – Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice de Alba Iulia
AC – Arhiva Capitlului de Alba Iulia
Batth. – Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum, Alba Iulia

Beke 1888 – Antal Beke, *Beke Antal gyulafehérvári székesegyházi őrkanonok önvédelme, semmisségi panasza és fellebbezése*, Budapest, 1888
Beke 1900 – Antal Beke, ”Római emlékek a magyar egyház XV-ik századi történetéből”, în *Történelmi Tár*, 1900, p. 1-15
Czaich 1899 – Gilbert Czaich, ”Regesták a római Dataria-levéltárnak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből”, în *Történelmi Tár*, 1899, p. 1-17, 235-272
Czaich 1902 – Gilbert Czaich, ”Regesták VII. Imre (sic!) pápa korából”, în *Történelmi Tár*, 1899, p. 511-527
Czaich 1904 – Gilbert Czaich, ”Regesták VI. Sándor pápa korából. Első közlemény”, în *Történelmi Tár*, 1904, p. 161-181
Fábián 2023 – Róbert-Dónát Fábián, ”Beke Antal (1838-1913)”, în *Erdélyi Évszázadok – A Kolozsvári Magyar Történeti Intézet Évkönyve VIII. Örökség – identitás – emlékezet. A kulturális és szellemi örökség recepciója Erdélyben*, Kolozsvár, 2023, p. 203-215
Gál 2019 – Zsófia Gál, Hirschler József, az építő plébános, disponibil on-line la adresa: https://erdelyikronika.net/2019/12/17/hirschler-jozsef-az-epito-plebanos/
Hodinka 1916 – Antal Hodinka, ”A római levéltárak”, în *Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak*, editor Árpád Bossányi, vol. I, Budapest, 1916, p. 9-165
Jakab 1888 – Elek Jakab, ”Keserű Mózes életrajza”, în *Székely-egyleti képes naptár az 1888-ik évre*, s.l., 1888, p. 35-43
Kollányi 1893 – Ferenc Kollányi, ”A vatikáni levéltár”, în *Magyar Sion*, 1893, an VII, nr. V, p. 362-370
Mârza 2020 – Andreea Mârza, *Portretul unui iluminist ardelean. Bibliotecarul Imre Dániel (1754-1804)*, Cluj-Napoca, 2020
MTAK – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
Rácz 2024 – György Rácz, ”A magyar medievisztika megalapozója: Fraknói Vilmos”, în Péter Tusor, Viktor Kanász (editori), *Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia Főtitkárának emlékezete*, Budapest – Róma, 2024, p. 310-328
Solymári, Pallós, Fajcsák 2022 – Dániel Solymári, Tamás Pallós, Györgyi Fajcsák, *A Kelet és a diplomácia művészete – Vay Péter püspök világmissziója*, Budapest, 2022
Szovák 2024 – Kornél Szovák, ”Fraknói vatikáni kutatásai és a középkori magyar történelem”, în Péter Tusor, Viktor Kanász (editori), *Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete*, Budapest – Róma, 2024, p. 285-309
Temesváry 1922 – János Temesváry, *Erdély középkori püspökei*, Cluj-Kolozsvár, 1922
Tusor 2022 – Péter Tusor, *Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban*, Budapest – Róma, 2022
Tusor 2024a – Péter Tusor, ”Fraknói, a katolikus történész és tudományépítő”, în Péter Tusor, Viktor Kanász (editori), *Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete*, Budapest – Róma, 2024, p. 247-284
Tusor 2024b – Péter Tusor, ”Magyar történetkutatás európai relációban. Fraknói Vilmos és római „magyar történeti iskolája” (1882-1905)”, în Péter Tusor, Viktor Kanász (editori), *Fraknói Emlékkönyv. Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, történész, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárának emlékezete*, Budapest – Róma, 2024, p. 415-444